

3. Henzel T., Michalski I. — Podstawy klasyfikacji człowieka w ujęciu Tadeusza Henzla i Ireneusza Michalskiego, *Przegląd Antropologiczny* t. XXI z. 2, Wrocław 1955, ss. 537—667.
4. Jażdżewski K. — Atlas do pradziejów Słowian, ŁTN, Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis, cz. I tekst s. 140, cz. II mapy 20 szt., Łódź, 1948-49.
5. Kapica Z. — Sprawozdanie z badań antropologicznych, *Notatki Płockie* nr 10, Płock r. 1958.
6. Kapica Z. — Sprawozdanie z badań antropologicznych, *Notatki Płockie* nr 2/16, Płock r. 1958.
7. Kapica Z. — Analiza antropologiczna materiałów osteologicznych z cmentarzyska kultury łużyckiej (Hallstatt C) w Częstochowie-Rakowie, *Rocznik Muzeum w Częstochowie*, t. I, ss. 225—318, Częstochowa 1965.
8. Kapica Z. — Rozważania antropologiczno-demograficzne nad ludnością Płocka i Radziwia, *Notatki Płockie* nr 3—4/43—44, ss. 38—50, Płock 1967.
9. Kapica Z. — Dotychczasowy stan badań antropologicznych Regionu Brześcia Kujawskiego, *Monografia Powiatu Włocławskiego*, ss. 21—48, Włocławek 1968.
10. Kapica Z. — Różnicowanie się składów antropologicznych ludności Kujaw od neolitu do współczesności na podstawie materiałów z terenu powiatu włocławskiego, *Przegląd Antropologiczny*, t. XXXIV, z. 2, ss. 325—339, Wrocław 1968.
11. Kapica Z. — Wisła jako granica naturalna pomiędzy powiatem gostyńskim a częścią starego Mazowsza Płockiego, *Notatki Płockie* nr 3/52, ss. 33—43, Płock 1969.
12. Kostrzewski J. — *Pradzieje Polski*, wyd. Księgarnia Akademicka, Poznań 1949.
13. Kostrzewski J., Chmielewski W., Jażdżewski K. — *Pradzieje Polski* wyd. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
14. Michalski I. — *Struktura Antropologiczna Polski*, ŁTN, Acta Anthropologica Universitatis Lodziensis nr 1, cz. I s. 236, cz. II materiały i kartogramy s. 110+16 map. Łódź 1949.
15. Michalski I. — Metoda morfologiczna w zastosowaniu do określenia taksonomicznego materiału ludzkiego, *Przegląd Antropologiczny*, t. XIX, Poznań 1953.
17. Michalski I. — *Badania antropologiczne w rejonie Płockim* (Szkic sprawozdawczy. *Notatki Płockie* nr 8, Płock 1958.

HALINA HORODYSKA-GADKOWSKA

Z wędrówek dialektologicznych po Mazowszu

Z a g r o b a

W powiecie płockim, na północny-zachód od Płocka leży wieś Zagroba. Wymieniona jest w dokumentach z 1388 r., a związane z jej założeniem podanie mówi, że powstała jeszcze wczesniej.

Dawno temu, może za panowania Kazimierza Mnicha, żyli dwaj bracia, którzy długą waśń ze sobą wiedli W Herbarzu polskim K. Nasieckiego¹ czytamy, że waśń ta „ani interpozycją przyjaciół, ani krewnych perswazyją uśmierzyć się nie dała i przyszło do tego, że młodszy brat mszcząc się krzywdy swojej, śmiercią dopiero i krwią starszego brata swego zapalczywość swoją ugasił”. Za karę i żeby potomków jego hańbą napiętnować herb jego z jastrzębca na zagłobę przemieniono, a on sam za pokutę kościół własnoręcznie postawił.

Jeden z najstarszych herbów polskich Jastrzębiec ma na tarczy w błękitnym polu złotą podkowę i krzyż a na hełmie jastrzębia trzymającego w szponach podkowę z krzyżem. W herbie Zagłoba na błękitnym polu również znajduje się podkowa, ale przebita szabłą, nie ma krzyża, a na hełmie umieszczone jest czarne skrzydło przeszyte szabłą. Te wojenne rekwizyty szabla, strzała zdają się mówić o tragedii, która się niegdyś rozegrała².

Nazwa *zagłoba* znana była w staropolszczyźnie, oznaczała 'klin, przeskodę', a również żal, frasunek', wiązała się z czasownikami *głobić*, *zagłobić* t. zn. 'zaklinować', *zagłabnąć* 'zabrać'. Postać *zagroba* jest późniejszą modyfikacją formy *zagłoba* może pod wpływem skojarzenia z grobem albo grzebaniem, w znaczeniu, kopania'.

Nazwa wsi Zagroba jest nazwą pierwotnego jej właściciela, a zarazem nazwą herbu.

Na Mazowszu jest jeszcze kilka wsi mających nazwy utworzone od Zagroby, a mianowicie: Zagróbka w powiecie płockim wymieniona w dokumentach z 16 w., Zagroby-Łętownica, Zagroby-Zakrzewo w powiecie Zambrów, Zagroby w powiecie łomżyńskim oraz wsie o tej nazwie w powiatach Nowy Dwór Mazowiecki, Koziencice. Wsie te, jak również nie istniejąca już dzisiaj wieś Zagroby z powiatu Kolno, według danych historycznych znane były już w 16 w.

W dokumentach z 19 w. odnotowana jest wieś Zagroby leżąca w powiecie kutnowskim.

Poza Mazowszem, ale na terenie przyległym do niego w Łęczyskiem znajduje się wieś Zagrobki istniejąca w 16 wieku.

Nazwy wsi w liczbie mnogiej Zagroby utworzone są od nazw mieszkańców założycieli tych wsi. Zagroby to ludzie pieczętujący się herbem Zagroba. Podobnie powstały nazwy takich wsi jak Pomiany, Zaremby. Znany jest herb Pomian oraz herb i nazwisko Zaremba.

Zagroba jest formacją deminatywną wskazującą na bezpośredni związek z nazwą wsi podstawowej.

Zarówno z dokumentów historycznych jak i z analizy językowej wynika, że wsią najstarszą, micierzystą, a jednocześnie gniazdem rodowym szlachty herbu Zagroba jest wieś w powiecie płockim, założona być może przez legendarnego brata — Kaina. Z niej Zagłobczycy emigrowali, osiedlali się w innych stronach, najczęściej na Mazowszu.

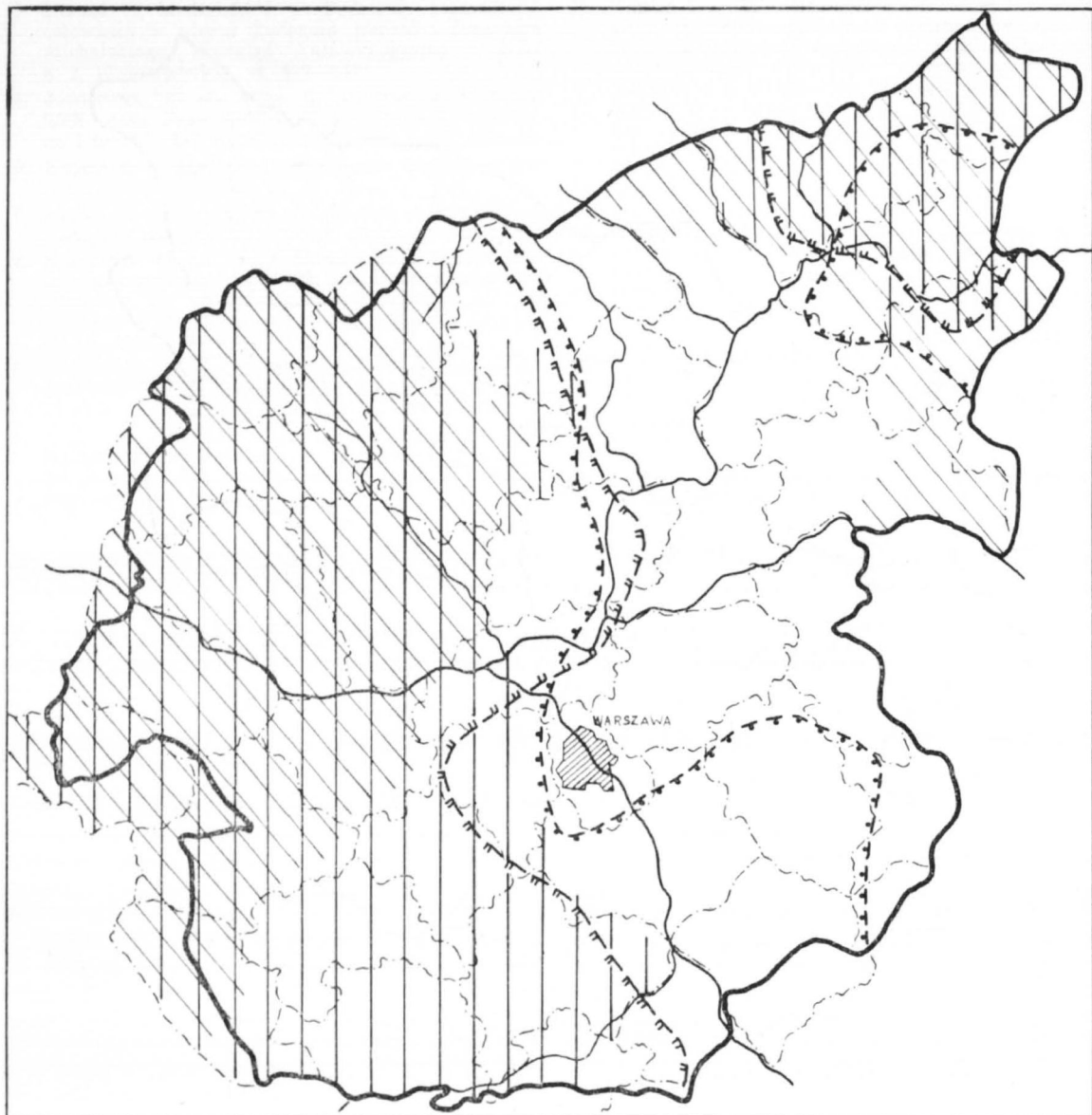
MAPA NR 1

Po przejrzeniu w Herbarzu polskim nazwisk szlachty pieczętującej się herbem Zagłoba, stwierdzić można, że najczęściej Zagłobczyków przebywało na północnym Mazowszu, w byłej ziemi wiskiej, ale emigrowali oni również w Łęczyckie, Rawskie, Łowickie i daleko bo aż do Litwy, Inflant i na Podole. Chyba z kresów wschodnich znane było to nazwisko H. Sienkiewiczowi, który je uwiecznił w Trylogii nazywając Zagłobą jedną z najbardziej popularnych postaci tego utworu.

Prześledzenie migracji ludności z jednej wsi mazowieckiej stanowi niewielki fragment historii osadnictwa na Mazowszu oraz mówi o kierunkach ekspansji tego osadnictwa. Powszecnie wiadomo, że tereny północno-wschodniego Mazowsza były później zasiedlane w stosunku do zachodniej części Mazowsza.

W materiale językowym zebrany do Atlasu gwarz mazowieckich można znaleźć pewne cechy językowe występujące na Mazowszu zachodnim oraz w byłej ziemi wiskiej (por. mapa nr 2). Na przykład w zachodniej części Mazowsza notowano nazwy *kopańka* 'naczynie do rozczyniania ciasta', *okólnik* 'pastwisko ogrodzone', *krzekorze* 'o głosie kury'. Nazwy te znane są również na północno-wschodnim skrawku Mazowsza. Również w byłej ziemi wiskiej jak i w zachodniej części Mazowsza występuje postać fonetyczna *białtko* (*białek*) 'białko' utworzona przez analogię do wyrazów *zółtko*, *zółtek*.

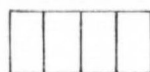
Taki typ podziału językowego Mazowsza, gdy w byłej ziemi płockiej i wiskiej występują wspólne cechy Mazowsza z 14 wieku z czasów Kazimierza Wielkiego³, świadczy o tym, że zróżnicowanie językowe obszaru gwarowego powinno być badane w powiązaniu z historią osadnictwa i historią polityczną danego terenu.

kopańka 'naczynie do rozczyniania ciasta'

okólnik 'pastwisko ogrodzone'

krzekorze 'o głosie kury'

białtko // białek 'białtko'

MAPA NR 2

PRZYPISY

1 K. Niesiecki: „Herbarz polski”, Lipsk 1839, t. X, str. 21.

2 W Herbarzu znajdujemy wzmiankę o tym, że jeden z Zagłobczyków nie mogąc znieść hańby z powodu odmiany starożytnego herbu, żeby tę niesławę zdjąć z siebie i swego potomstwa wyjechał za granicę i tam

gorliwością swoją wystarał się, że papież nadał mu dokument zmieniający herb. Wyrzucona szabla, a obok podkowy krzyż postawiono, nad hełmem wyniesiony hart w obroży, ze smyczą. Nazywa się ten herb Pobóg lub Poboże (K. Niesiecki Herbarz polski t. VII str. 331).

3 Por. Atlas historyczny Polski, Wrocław 1967, tabl. 12-13.